

Подшоҳ ҳафтада икки кун зулм кўрганларни қабул қилиб, золимларнинг додини бериб, жазолаб ва раият сўзларини бевосита эшитиб бориши керак. Мухим бўлган аризаларни қабул қилиб, ҳар бирига жавоб бериши лозим. Агарда, «подшоҳ додхоҳларни олдига чакириб, ҳафтада икки маротаба уларнинг сўзларини эшитади ва золимларнинг жазосини беради», деган хабар мамлакатга тарқалса, унда золимлар қилмишларининг оқибатини ўйлаб, кўркиб бедодлик қилмайдилар.

Хикоят

Олдин ўтган кишиларнинг китобларидан шуни ўқиб билдимки, Ажам шохлари бир дўкон ясаб, уни отга юклаб сахрога олиб борарканлар, токи ўша жойда йигилган мазлумларни кўриб, ҳар бирининг арзини эшитиб олиш мумкин Аллоҳ таоло неъматлари кадрини подшоҳларнинг бўлсин. Бунинг сабаби шу эдики, агарда подшоҳ бирор жойда ўтириб қолса, у ерда дахлиз, долон, эшик ва парда пайдо бўлади. Гаразли кишилар ва ситамгарлар шундан фойдаланиб, зулм чекаётганларни подшоҳ олдига қўймайдилар.

Хикоят

Эшитдимки, шохлардан бирининг қулоғи оғир экан. У, «тилмочлик қиладиганлар мазлумлар сўзини менга тўғри етказмайди ва уларнинг холини билмай, ишларига мувофиқ келмайдиган бирон буйруқ бериб қўйишим мумкин», деб ўйлаб қолади. Ана шунда у зулм кўрган кишилар қизил кийим кийсин, бошқа ҳеч ким бундай рангдаги кийим қиймасин, токи мен уни таниб олай, деб буйруқ берибди. Бу шох бир филга ўтириб,

сахрода юрганида тўхтаб, кизил кийганларни олдиға чакиртириб оларкан. Улар ҳам баланд овозда ўз аҳволларини айтиб берарканлар ва подшоҳ уларға жавоб қайтараркан. Ўша замонда бундай эҳтиёткорлик шох учун бирор-бир нарса қоронғи қолмаслиғи учун қилинаркан.

Хикоят

Сомонийлар ўртасида энг одил амир Исмоил ибн Аҳмад деган киши бўлган. Унинг яхши фазилатлари кўп экан. Аллоҳ таолоға қаттиқ эътиқодда бўлган бу дарвештабиат кишининг ҳаёти тўғрисида кўп нарса ёзилган. Исмоил Бухорода турарди ва Хуросону Ирок, Мовароуннаҳр унинг отаси қўлида эди. Яъқуб Лайс Сийистонда унга қарши бош қўтаради ва у Сийистонни Хуросонга қўшиб, Хуросонни ҳам ўзига тобе қилади Ирокни ҳам олади. Доийлар уни алдаб, исмоилия мазҳабиға қиритадилар ва у халифаға қасд қилиб, қарши чиқади. Хуросон ва Ирок лашқарини йиғиб, Бағдодға юриш бошлаб, халифани ҳалок қилғач, аббосийларни йўқ этиш учун ҳаракатға қиришади. Халифа Яъқубнинг Бағдодни олишға майл қилганини эшитади. Элчи юбортириб айттиради:

Бағдодда сенинг қиладиган ишинг йўқ. Ҳокимиятни қўлингда ушлаб туриб, халиям Қўхистон, Ироку Хуросонни талаб қилаяпсан. Бирор-бир ихтилоф ва даъвоғарлик бўлмаслиғи учун .бу йўлингдан қайт У бу гапларға бўйсунмай дебди.

Менинг орзуим албатта саройингға бориб, хизмат расм- русумини жойиға қўйиб, аҳдимни тоза қилиб қелиш, шуни қилмасам, қайтмайман.

Халифа кўп элчилар юбортириб, шу жавобни олаверди. Шу сабабли ундан шубҳалана бошлади. Катталарни чакириб айтди:

Менинг сезишимча, Яъқуб ибн Лайс итоат этишдан бош тортаяпти ва хиёнат билан бу томонға қелаяпти. Биз унга саройға қелгин, деб фармон бермаганмиз. Мен унга қайтиб қетишни буюрсам ҳам ўз билганидан қолмаяпти. Хар қолда қилида қандайдир хиёнат яширинган. Уйлашимча, у ботинийлар қўл остиға ўтган. Бу ерға қелмағунича буни билдира олмаяпти. Эҳтиёт бўлиш қерак, гофил қилишимиз мумкин эмас. Бу ишнинг қораси қандай экан?

Шундай ҳулосаға қеладилар: Халифа шаҳардан сахроға чиқиб, нузул этсин ва Бағдоднинг қаттаю қичиклари билан қўшинлар жойини тайёрласин. Агарда Яъқуб Лайс қелиб қолса, халифанинг сахрода қўшин билан турганини қўриб, фикридан қайтиши мумкин ва унинг хиёнати амир ал-мумининг маълум бўлади. Одамлар лашқаргоҳда бир-бирлари билан борди-қелди қеладилар. Агарда қўзғолон қўтарилса, Хуросону Ирок бошлиқлари хоҳишлари ва қозилиқлари билан бўлади. Агарда исён қўтарилса, шу хиёнатларини маълум қеладилар. Биз унинг қўшиниға қарши қиламиз ва агар унга бас қелолмасак, жанг қилмасак, ҳамма томонға йўл очик бўлади ва асирлиққа тушмай, бошқа бирор-бир жойға қорамиз.

Бу сўзлар ва бу илож амир ал-мумининг маълум тушади. Шундай ҳам қеладилар. Бу, амир ал-муминин Ал-Мўътамад алаллоҳ эди. Яъқуб Лайс етиб қелиб, халифа лашқаргоҳи

қаршисига тушади. Икки лашкар аралашиб кетади. Эртаси куни исён қўтариб, халифа олдига одам юбортириб айттиради: Бағдодни топшир ва қайси томонга хоҳласанг, кет Халифа икки ой муддат сўрайди. Лекин у вақт бермайди. Коронги тушади. Халифа унинг қўшини амирларига одамларини махфий юбортириб, у (Яъқуб) очик исён қўтариб, шиалар тарафига ўтмокчи, бизнинг хонадонимизни йўқотиш учун келиб, ўрнимизга душманимизни қўймоқчи деб маълумот беради. Сизлар ҳам унинг томонидамисизлар ёки йўқми? Бир гуруҳ айтадики, биз бу жоҳу хашаматни унинг давлатидан топганмиз. У нима қилса, биз ҳам шунга шерикмиз. Аммо қўплари айтадиларки, амир ал-мўминин айтаётган бу ҳолатдан беҳабармиз ва биз у амир ал-мўмининга қаршилиқ қилмайди деб ўйлаётганмиз. Агарда у шундай қаршилиқ қўрсатмокчи бўлса, биз розилиқ бермаймиз. Мулоқот қилиш куни сен билан бўламиз, жангда сенинг томонингга ўтамиз ва сенга ёрдам берамиз Булар Хуросон амирлари эди.

Халифа (Мўътамад) Яъқуб лашқари бошлиқларидан шундай жавобни эшитиб, шод бўлади. Эртаси куни довурак бўлиб, Яъқуб Лайсга хабар юборади: энди хиёнат ва неъмат кофирлигини ошқор қилдинг, қаршилиққа эришдинг. Уртамизда энди қилич бор ва менинг лашқарим кам ва сеники кўп бўлса ҳам, парвойим йўқ. Ҳақ таоло ҳаққа галаба беради, ҳақиқат .эса мен биландир ва сен билан бўлган қўшин меникидир У қўшинга қуролланишни буюради. Жанговор ногоралар қалиниб, қўшин саҳрода сафланади.

Яъқуб Лайс ҳам халифанинг бу мазмундаги хабарини эшитиб: «Уз муродимга етдим», - дейди. У ҳам буюради, ногора қалиб, қўшинни олиб, қатта дабдаба билан саҳрога чиқиб, сафланадилар. Лашкар қалбида бир тарафда халифа, бир тарафда Яъқуб турарди. Халифа овози баланд бир қилини :сафдан чиқариб, шундай дейишни буюради маъшар ал-муслимин! Билиб қўйингларки, Яъқуб осий , Е -бўлган. У аббосийларни йўқ қилиб, ўрнига улар душманларини Жамиддиядан олиб қилиб, халифа қилиб қўйиб, бидъатни ошқор қилиш учун қелган. Қимқи Аллоҳ расули бўлган халифага қаршилиқ қилса, Аллоҳ расулига ҳилоф иш қилгандек бўлади. Қимқи расулга итоатдан бош тортса, Худои таоло итоатидан қикқандек бўлади ва муслмонлик доирасидан қикади. Худои таоло ўзи нозил қилган қитобида айтадики, «Атиъуллоҳ ва атиъуррасула ва увлил амри минқум», яъни «Аллоҳга, расулига «ва сизларга амрлари бўлган қишиларга итоат қилинқлар. Сизлардан қим жаннатни дўзахдан афзал деб қилса, ҳақиқатни тан олса, ботилдан қайтса, бизнинг душманимиз билан эмас, биз билан бўлади.

Яъқуб лашқари бу қидони эшитади ва Хуросон амирлари халифа томонига ўтиб, шундай дейдилар:

Биз ҳуқму фармон ва итоат билан сенинг қизматингга қелиш қикқини қилдик. Энди исён маълум бўлқанидан қейи биз сен биланмиз ва танамизда қонимиз борича сен учун жанг қиламиз.

Халифа қуқли бўлиб, ҳамлага ўтиш учун буйруқ беради. Биринқи ҳуқум билан Яъқуб Лайсни мағлуб этадилар ва у қочиб Ҳуқистон томонга кетади. Ҳазинаю давлатини талон-торож қиладилар. Бутун қўшин Яъқубдан товоңгар бўлди У Ҳуқистонга етиб қелиб, ҳар томонга одам юбортириб, тарафдорларини қакиртира бошлайди. Хуросону Ироқ ҳазиналаридан дирхаму қинор олиб қелишга одамларини юборади. Халифа унинг

Ҳузистондан жой олганини эшитиб, тезлик билан элчи ва хат юбортириб айтади: Бизга сенинг соддалигинг аён бўлди. Душман сўзларига» кириб мағрур бўлибсан, ишнинг оқибатини кўрдингми? Қара, Эзид, таоло ўзи сенга қандайлигини кўрсатди сенинг ва лашкаринг ҳаракатини зое қилди, бизнинг хонадонимизни саклади. Бу сенинг хатоинг эди. Энди биламанки, хушёр бўлиб, қилган ишингдан пушаймон ебсан. Хуросону Ирок амирлигига сендан лойикрок киши йўқ ва биз ҳам унга даъво қилмасмиз. Сенга лутфимиз зиёда ва биз ёқимли ишларингни назарда тутиб гуноҳингни кечдик. Дахшатли ишларни қилмагансан, деб ҳисоблаймиз. Сен ҳам ўтганга салавот деб тезлик билан Хуросон ва Ирокка бор ва вилоят ишлари билан машғул бўл Халифа номасини ўқиб, Яъқубнинг кўнгли юшмайди, у қилган амалидан пушаймон бўлмади. Олдига бир товоқда кўкат, пиёз ва балиқ олиб қелишларини буюрди. Расулни ҳам ҳузурига чақиртириб келтирибди. У элчига қараб дебди Бориб халифага айт, мен бир мисгар (саффор) кишиман ва -отамдан шу касбни ўрганганман. Менинг овқатим бугдой нонию балиқ, пиёзу кўкатдир ва бу подшоҳлигу ҳазиналарни айёрлик билан олганман ва мардлик билан қўлга қиритганман. Булар отамдан мерос қолмаган ва буни сен ҳам менга бермагансан. То сенинг бошингни ҳадя учун олмагунимча, авлодингни сўйиб ташламагунимча тинч туrolмайман. Шу айтганларимни амалга ошираман ёки қайта бугдой нонию, балигу пиёз ва кўкат атрофига ўтираман.

У халифа элчисини қузатиб қўяди. Халифа яна қанча элчи ва хат юбормасин, у яна шу айтган сўзларидан қайтмайди. Қўшинини ташлаб, Бағдод тарафга йўл олади. Уч манзил йўл босиб ўтганларида у қуланж қасалига мубтало бўлиб, ахволи ночорлашади. Бу дарддан қутула олмаслигини сезади, унинг ақаси Амру Лайс орқага, Хуросонга қайтиб қелиб, подшоҳлик қилади. Халифага итоатда бўлади. Лашкар ва раият Яъқубдан қўра Амруни яхши кўради. Амру ато ва саховатда жуда ҳам машҳур, сиёсатда хушёр ва мурувватли эди. Химмати шу даражада эдики, унинг ошхонасида қунига тўрт юз туя сўярдилар.

Бошқа нарсаларини ҳам шундан қиёс қилса бўларди. Аммо халифа гарчи Амру бундай эътиқодда бўлмаса ҳам, ақаси йўлига қирар, деб ўйларди. У қетма-кет Бухорога амир Исмоил ибн Аҳмад олдига одам юбориб айтдирадиган: «Амруга қарши юриш қил, мулкнинг қўлидан тортиб ол, сенинг Хуросону Ирок амирлигида ҳаққинг бор, чунки қўп йиллар давомида бу мулк оталаринг қўлида эди. Булар ҳокимиятни зўравонлик қилиб олганлар. Ҳақиқий ҳоким ўзингсан, иккинчидан, сенинг фазилатларинг яхши, учинчидан, менинг розилигим сен томонда. Мен шу нарсага ишонаманки, Худойи таоло сенга галаба, зафар «ато қилади, қўшиннинг қамлигига қарама Халифа сўзлари амир Исмоил ибн Аҳмадга таъсир этади ва у Амру Лайсга қарши боришга қарор қилади. Жайхундан ўтаркан, ҳамма лашкарини йигиб, санаб кўрса, ўн минг кишидан иборат экан. Қўп аскарларининг ёғочдан жабдуқлари бор эди, ҳар ўн кишидан бири қалқонга, ҳар йигирма кишидан бири совутга, ҳар эллик кишидан бири найзага эга эди. Бир киши улов-отсизликдан совутига фитрок (чилбур, аркон) бойлаган эди. Шундай лашкар билан Жайхундан ўтиб, Марвга қелади Амру Лайсга хабар беришадиган, Исмоил ибн Аҳмад Жайхундан ўтиб, Марв шаҳрига қелди. Марв шаҳри ҳокими эса қочиб кетиб, мулкнинг талаб қиляпти. Уша пайтда Амру Лайс етмиш минг қуролланган лашкар билан Нишопурда эди, у лашкари билан Балхга қараб юради. Бир-бирларига қарши қелаверади. Шундай тўқнашув бўладиган, мағлуб бўлган Амру Лайснинг бутун бошли етмиш минг суворийси қочиб кетади. Бирор киши

ярадор ҳам бўлмайди, тўққиз киши асир тушади. Шулар орасида Амру Лайс ҳам бор эди. Уларни Исмоилнинг олдига олиб бориб, қорувуларга топширишади. Дунё ажойиботларидан шу ҳодиса ажойиброқдир. Намози аср ўқилганидан сўнг Амру Лайс фаррошларидан бўлмиш бир кишининг кўзи унга тушиб, раҳми қелиб, олдига боради. Амру унга дейди:

Шу кечаси мен билан қол, жуда ҳам ёлғизман.

- Кейин яна -қўшиб қўяди:

Бу одамлар олдига бирор-бир овқатдан дарак ҳам бўлмади, -ейишга бирон нарсанинг иложини қилсангчи, мен очман Фаррош бир ман гўшт топиб, аскарлардан вақтинчалик қозон сўраб олади. У ёкка, бу ёкка югуриб, тезак теради, қесаклардан ўчоқ қуради. Гўштни қозонга ташлаб, бироз туз топиб қелишга кетади. Шу маҳал бир ит қелиб, қозонга тумшугини тикиб, бир суякни тортиб олмоқчи бўлади. Оғзи қуйиб, бошини қўтарганида қозоннинг халқаси бўйнига илиниб қолади, унинг иссиқлигига чидай олмаган ит қозонни ҳам қўтара қочади. Амру Лайс буни қўриб, қорувуларга дейди:

Ибрат олинглар, мен шундай одамманки, эрталаб -ошхонамда тўрт юз туя сўйилган эди, қечқурун эса бир ит овқатимни қўтариб қочаяпти.

Дейди: «Қунту асбаха амиран ва амсайа асиран», яъни .««Эрталаб амир эдим қечқурун асир бўлдим. Бу ҳол жаҳон ажойиботларидан биридир. Амру Лайс асир тушганида амир Исмоил ўз лашқари бошлиқларига ва буюқларига қараб дейди:

Бу ғалабани менга Аллоҳ таоло берди ва шу неъматга Аллоҳ -азза ва жалладан бошқа ҳеч ким қўл уролмайди. Сўнгра дейди:

Билиб қўйинглар, бу Амру Лайс бир буюқ ҳиммат эгаси, хотамтойдек саҳий, қудратли, ишлари тадбирли, иродаси қучли, дастурхони очик кишидир. Менинг фикрим шундай унга зарар етказмасликка ҳаракат қилман, токи у шу асирликдан ҳалос бўлсин.

Қатталар: «Амирнинг фикри тўғри, нимаики маслаҳат бўлса, буюринг», - деб жавоб бердилар.

Амру Лайсга одам юбориб: «Хотиржам бўл, мен йўлини топиб, жонингни халифадан сўраб оламан, - дейди. - Ҳатто, ҳамма ҳазинамга алмашиб бўлса ҳам сенинг жонингга бирор зарар етказдирмайман, қолган умрингни саломат (ва тинч) ўтказасан.

Амру Лайс буни эшитиб: «Мен биламан, бу асирликдан озод бўла олмаيمان, аммо сен Исмоилсан, бирор-бир ишонарли кишининг олдига юбор, айтадиган гапим бор, мендан эшитиб сенга етказди», дейди. Уша киши қайтиб қелиб, ундан эшитганларини амир Исмоилга гапириб беради. Тезда бир ишончли кишини юборади. Амру Лайс вақилга ушбуни баён қилади:

Сен Исмоилга бориб шундай дегин: «Мени сен мағлуб қилган эмассан, балки амир ал-муминин ўз яхши диёнатини ва ҳислатини билан ҳамда соф эътиқоди ва ғазабини билан мағлуб қилди. Ва бу мамлакатни Худойи таоло мендан олди ва сенга берди. Сен шу яхшиликка лойиқ ва сазоворсан, мен Худойи таолога итоат қилман ва сенга қаратилган яхшилик тилайман. Сен бу мулкни энди олдинг, аммо ҳазина ва истизхор (озик овқат) инг йўқ. Менда ва ақамда ганжу ҳазиналар қўп, шуларнинг рўйхатини менда эди ва ҳаммасини сенга тақдим қилдим, токи сен мустаҳзару қудратли бўлиб лашқарларни таъмин қиларсан. У ҳазиналар қалитини ҳам Амир Исмоилга юборади. Ишончли вақил қелиб эшитганларини айтиб беради, ҳазиналар рўйхатини амир Исмоил олдига қўяди. Амир Исмоил ўз яқинларига қараб дейди:

Бу Амру Лайс зийраклигидан бошқа доноларни ҳам домига қўймоқчи бўлади.

Ҳазиналар рўйхатини олиб, уни ишончли вақил олдига ташлайди:

Буни ўзига қайтар ва айт, шартаки ва ўтқир бўлганинг учун ҳамманинг бошидан сакраб ўтмоқчисан. Оталаринг бир рўйгар (мисгар) бўлса, сенга ва аканга хазина қаердан келарди. Сизларга у рўйгарчиликни ўргатди. Осмоний тасодиф туфайли мулкни зўравонлик билан олдингиз. Бу хазинаю дирхам ва динорларнинг ҳаммасини одамларга зулм қилиб, ноҳақ йўллар билан қўлга киритгансиз. Буларнинг бари қари қишлоҳу гарибларнинг моли, етиму заифлар ҳақидир. Шуларнинг жавобини Худойи таоло олдида ўзларингиз беришингиз керак. Сен маккорсан ва шу зулмларни менинг бўйнимга қўймоқчисан. Эрта қиёматда сизлардан мол товонини сўрасалар, нимаики бўлса Исмоилга бердик ва ундан талаб қилинлар, деб жавоб берасизлар. Менинг душман учун жавоб беришга тоқатим Диёнат ва Худодан қўриқиб у хазинани қабул қилмабди ва қайтариб Амру Лайсга берибди ва бундан мағрур бўлмабди. Ҳозирги замон амирлари шундайки, ҳаром динорларга парво қилмайдилар, ҳақиқатни беҳуда нарсаларга чиқарадилар, иш оқибатини ўйламайдилар.

Исмоилда шундай одат бор экан: қаттиқ совуқли кунларда, қор ёқи ёмғир ёғса ҳам ёлғиз ўзи майдонга чиқиб, пешин намози вақтигача отга миниб турар экан ва айтарканки, бирор мазлум қиши ҳолати бўлиб саройга келсаю, турар жойи бўлмаса, қор ва совуқда бизни ичкарида қўрса, биз билан қўришиши қийин бўлади. Биз қутиб турганимизни қўрса, қелиб ишини ҳал қилиб, саломат қайтади.

Шунга ўхшаган ҳикоятларни айтиб бериб, авлодлар учун сақлаб қолганлар.